

Foppes al die moeite eigenlijk wel waard is. Uiteindelijk gaat het in deze studie echter niet om Foppes zelf, maar om de plaats van de natuurwetenschap in de achttiende-eeuwse Republiek. Foppes is in zekere zin exemplarisch voor de houding tegenover natuurwetenschap in bredere kring en zijn carrière is ook niet zo uitzonderlijk als deze op het eerste gezicht misschien lijkt. De achttiende eeuw zag meer handwerkslieden die als wetenschappelijk autodidact furore maakten. Voor de Friese autodidacten bestaat zelfs een aparte naam: de boeren-professors.

Het zwaartepunt van Zuidervaarts studie ligt evenwel niet bij een kwantitatieve bepaling van de verbreiding van de belangstelling voor wetenschap, al besteedt hij daar wel de nodige aandacht aan, maar in de *aard* van de wetenschappelijke belangstelling onder de niet-wetenschappers. Hoewel de achttiende eeuw zich graag afficheerde als een tijdperk van wetenschappelijke vooruitgang en bestrijding van het bijgeloof, was de werkelijke houding beduidend ambiguër. Een bekend voorbeeld is de planeetconjunction van 1778. De verlichte predikant Alta veroorzaakte grote ontsteltenis toen hij in een anoniem pamflet speculeerde dat deze conjunction het einde van de wereld zou brengen. Deze gebeurtenis stond niet op zichzelf. Zuidervaart legt verband met een gelijksoortige, tot dusverre onopgemerkte paniek uit 1756, toen velen verwachtten dat de aarde dooreen komeet zou worden getroffen. Nieuwe wetenschappelijke theorieën werden hier geïnterpreteerd in termen van een klassiek milleniarisme. Ook Foppes wierp zich in de discussie. Het ontstaan van zijn *Wonderwerken* houdt hiermee rechtstreeks verband. In tegenstelling tot sommige uitgevers, die schaamteloos op de sensatie van het publiek speelden en daardoor de onrust aanwakkerden, wees hij op het ongefundeerde van de heersende angst en probeerde zo de gemoederen te kalmeren. Ook zijn argumenten waren bij wijlen echter nauwelijks wetenschappelijk te noemen. In 1756 meende hij dat de wet der natuur wel zou bewerken dat de komeet en de aarde elkaar de nodige ruimte zouden geven. Zulke theoretische excursies tonen de beperkingen van deze autodidact. Zijn natuurkunde was een merkwaardig allegaartje van ideeën dat ook in zijn eigen tijd geen aanspraak kon maken op wetenschappelijkheid.

Deze studie maakt treffend duidelijk dat de culturele modernisering in de achttiende eeuw niet volgens een eenvoudig diffusiemodel verliep, waarbij 'moderne' ideeën in steeds wijdere kringen doordrongen. De ideeën werden niet passief gereciperd, maar actief gebruikt en daarmee tevens getransformeerd. Als zodanig sluit het boek aan bij recente inzichten in de internationale historiografie en biedt het waardevolle aanknopingspunten voor een — nog steeds dringend nodige — herwaardering van de achttiende-eeuwse Nederlandse cultuur.

R. Vermij

P. Lenders, *Vilain XIII* (Historische reeks XXII; Leuven: Davidsfonds, 1995, 127 blz., Bf695,-, ISBN 90 6152 906 9).

Burggraaf Jean Jacques Philippe Vilain XIII (1712-1777) wordt in de traditionele historiografie nagenoeg uitsluitend voorgesteld als een belangrijk jurist die het moderne gevangeniswezen in de Oostenrijkse Nederlanden invoerde, terwijl hij op de eerste plaats een verlicht econoom was die als staatsman verschillende innovaties realiseerde. Dit biografisch essay schenkt vooral aandacht aan deze laatste aspecten van deze vergeten grootheid. Het beschrijft op systematische wijze zijn rationele aanpak van uiteenlopende vraagstukken als het bestrijden van rundveepest, het publiek bekendmaken van de boekhouding met een herstelprogramma voor openbare besturen en het steunen van de regionale economische ontwikkeling.

In de inleiding geeft Piet Lenders aan hoe Vilain XIII in het buitenland beter bekend en gewaardeerd werd dan in eigen land. Jean Jacques, afkomstig uit kleine ambtsadel, slaagde er door huwelijk en zorgvuldig financieel beheer in op te klimmen van kleine jonkheer tot lid van de hoogste adel. Hij vulde zijn theoretische opleiding in de rechten aan met een grote studiereis, waarbij hij economie, statistiek en financiële technieken leerde in Duitsland, Londen en Parijs. Vanaf 1743 begon hij aan een politieke carrière door het kopen van het ambt van burgemeester van Aalst, wat tevens de leiding van de regio inhield. In die functie werd hij geconfronteerd met de harde Franse bezetting van 1745 tot 1749. Hij slaagde er in de lasten op rationele basis over de bevolking te verdelen door de administratie van de dorpen te uniformeren. Kort nadien kwam hij in conflict met de familie Pycke, die zijn initiatieven voor de Aalsterse infrastructuur kelderde. Daarom bood hij zijn ontslag aan en werd schepen in Gent. In 1755 werd hij er burgemeester-voorschepen en daardoor meteen ook voorzitter van de Staten van Vlaanderen en hun bestendige deputatie. Deze drievoudige functie zou hij tot zijn dood in 1777 vervullen. Als vertrekbasis van zijn nieuwe loopbaan publiceerde hij zijn *Reflections sur les finances de la Flandre*. Daarin bracht hij alle gegevens over de financiën van de Staten samen met een kritische commentaar en theoretisch onderbouwde hervormingsvoorstellen. Deze primeur voor het vasteland werd zo gunstig onthaald door de Brusselse regering dat Vilain zijn voorstellen daadwerkelijk mocht uitvoeren. Daarnaast vatte hij met succes de sanering van de Gentse stadsfinanciën aan. Als dynamisch voorzitter van de Staten zorgde hij voor de heropleving van de zeevisserij zodat Vlaanderen niet langer van Nederland afhankelijk was. Tevens zette hij zich in voor het verhogen van de aantrekkingskracht van Gent als industrieel centrum. Tenslotte realiseerde hij zijn ideeën rond opvoeden door arbeid, niet alleen met het bouwen van een moderne gevangenis, maar ook door het verbeteren van de armenzorg. Daardoor daalde de kleine criminaliteit in Gent met ruim 20%. Kortom, Vilain was een bewindsman die steeds opnieuw op basis van cijfers en feiten een rationeel en degelijk bestuur realiseerde.

Dit biografisch essay is bijzonder boeiend geschreven, zodat een ruimer publiek kan kennismaken met deze grote vernieuwer uit de achttiende eeuw. De auteur heeft oog voor leuke details, die de hele tijdssfeer oproepen en de aandacht trekken, bij voorbeeld: Vilain volgde de technologische vernieuwingen en werd zo specialist vuurwerkmaker. Verder geeft Lenders de nodige, kritische achtergrondinformatie bij diverse facetten zoals het verstand zijn van de juridische opleiding tegenover de waarde van een buitenlandse studiereis. Alhoewel er nauwelijks gegevens over deze reis beschikbaar zijn, slaagt de auteur er via indirecte bewijsvoering in om het belang ervan voor de latere loopbaan van Vilain aan te tonen. Het is immers niet vanzelfsprekend dat Lodewijk XV tijdens de Franse bezetting bij de burgemeester van Aalst kwam logeren. Voor andere elementen zoals het gebruik door Vilain van de oudere en recente economische literatuur in zijn beschouwingen, steunt de jezuïet Lenders op zijn grote eruditie om de originaliteit ervan aan te tonen. De politieke archivalia en de persoonlijke notities van Vilain werden immers op bevel van de gevolmachtigde minister vernietigd. De illustraties van dit boek zijn inhoudelijk van verschillende kwaliteit en de beknopte bibliografie blijft beperkt tot tien studies, waarvan er zeven van Lenders zelf zijn. In dit essay brengt hij daarvan een hoogstaande, vulgariserende synthese. Dit houdt echter de gemiste kans in om een wetenschappelijke publicatie te zijn, terwijl het boek wellicht soms te moeilijk is vooreen leek. Als specialist van het achttiende-eeuwse Gent brengt Lenders een zeer degelijk, genuanceerd portret van een streeve, bijzonder onderlegde, maar weinig bekende staatsman.

J. Luchtman, *Reis mar Engeland in 1772*, P. Hofstijzer, J. van Waterschoot, ed. (In den Houttuyn III; Leiden: Burgersdijk & Niernans, 1995, 39 blz., f19,50, ISBN 90 75089 03 1).

Toen de achttiende-eeuwse Leidse boekhandelaar Johannes Luchtman voor zaken naar Engeland ging, hield hij een gedetailleerd reisverslag bij. De gebroeders Samuel en Johannes Luchtman dreven samen één van de meest succesvolle boekhandels van de Nederlandse Republiek en verbleven geregeld in het buitenland om contacten te onderhouden en aankopen te doen. De reisdagboeken die van beide broers zijn overgebleven, bevinden zich in de bibliotheek van de Koninklijke vereniging ter bevordering van de belangen des boekhandels in Amsterdam. Uitgeverij Burgersdijk & Niernans heeft in haar reeks *In den Houttuyn*, een serie bronnenuitgaven over Leidse cultuurgeschiedenis, het reisverslag van Johannes Luchtman opgenomen.

Hoewel Johannes Luchtman naar Engeland ging om zaken te doen, komt de lezer van zijn reisverslag nauwelijks iets te weten over de internationale boekenmarkt. In de inleiding tot deze bronnen opperen Paul Hofstijzer en Jos van Waterschoot dat Johannes' verslag misschien vooral was bedoeld voor de huiselijke kring. Het lijkt inderdaad onwaarschijnlijk dat Johannes beroepshalve een verslag bijhield. Hoewel hij enkele keren plichtmatig vermeldde dat hij 'eenige boekverkoopers' had bezocht of 'affaires' had gedaan, wijdde hij zich liever aan beschrijvingen van de Londense bezienswaardigheden of de Engelse natuur. Volgens de samenstellers geeft de bron dan ook vooral een 'boeiend beeld van het reizen in Europa in de tweede helft van de 18e eeuw'.

Johannes Luchtman onderscheidde zich tijdens zijn reis weinig van de moderne toerist die tegenwoordig Londen bezoekt. In zijn verslag beschreef hij nauwkeurig alle bezienswaardigheden die vandaag nog steeds op het programma van de meeste bezoekers staan: de fluistergalerij in St. Pauls' Cathedral, de graven van bekende Engelsen in Westminster Abbey, de Tower of Londen. Hiernaast ging hij lekker eten in de herberg of bij Nederlandse kennissen op bezoek. Ook een voorstelling van Shakespeares Macbeth lijkt Luchtman niet beroepsmatig te hebben bezocht. Hij vermeldde er slechts over dat het er 'opgestampt vol' was, en dat hij er geen zitplaats kon krijgen.

Ook tijdens zijn bezoeken aan Oxford, Cambridge of Eton kabbelt het verhaal voort. Luchtman bewonderde de colleges van de universiteiten van Oxford en Cambridge, en gaf als commentaar op de Radcliffe bibliotheek in Oxford slechts dat 'die in een gebouw staat als de Mare kerk', een protestantse kerk in Leiden. Ook tijdens zijn bezoek aan Cambridge noemt hij weliswaar een ontmoeting met boekverkopers maar wijdt hij verder uit over de schoonheid van Cambridge en het omliggende landschap.

Luchtman's verslag leest lekker weg en is soms vermakelijk. Zo schrijft Johannes nadat hij een kerkdienst van de in de achttiende eeuw zeer populaire predikant James Fordyce heeft bezocht: 'Hier predikte Dr. Fordyce, een zeer bekwaam man, wiens gaven onvergetelijk fraai waren, en wiens yver zyn geheele preek door uitblonk. Ik verstond er niets van...'. Ook geven Johannes' beschrijvingen van de hobbelige wegen, het uitzicht van St. Pauls' Cathedral, en de brand in de buurt van zijn tijdelijke adres in Londen hier en daar een levendige indruk van het achttiende-eeuwse Engeland.

De redacteuren hebben het verslag voorzien van nieuwe interpunctie, waar nodig een nieuwe paragraafindeling, en fouten, verschrijvingen en afkortingen zijn verbeterd of aangevuld. Ook is het verslag voorzien van een groot aantal voetnoten. De samenstellers hopen dat de voetnoten de lezer niet te veel afleiden. Het tegendeel is echter waar. wat het verslag vooral interessant maakt, is de gedetailleerde informatie in de voetnoten. Door de voetnoten komt de lezer te weten wat er zo bijzonder was aan de door Luchtman bezochte voorstelling van *Macbeth*: volgens een voetnoot zag hij de voorstelling in Drury Lane Theatre en werd de hoofdrol moge-